

Решетняк О. О.,
старший викладач,
Донбаський державний
педагогічний університет
(Слов'янськ)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ДОМІНАНТНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ БІНАРМ СТАРОГО Й НОВОГО ЗАПОВІТУ

Актуальність ідей В. фон Гумбольда та О. Потебні про мову як духовну сутність, як неповторний витвір етносу зумовлює вибір таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового аналізу, який уможлиблює дослідження взаємозв'язку філологічних й енциклопедичних знань, виявлення закономірностей експлікації в мові, зокрема, у її лексико-семантичній системі культурних концептів.

Теорію концептів нині активно студіюють у мовознавстві такі науковці, як: М. Полюжин, О. Кубрякова, Ж. Соколовська, С. Жаботинська та ін. У межах когнітивно-комунікативної парадигми в лінгвістиці розпочато вивчення символеми *Бог* як культурного концепту, окреслено його характеристики як символу в російській, англійській та французькій культурах (Ю. Степанов, Г. Поліна, Є. Жерновеї), досліджено особливості символічної категоризації, семантичні характеристики лексем, що об'єктивують цей концепт, процеси метафоричної та метонімічної концептуалізації, когнітивну й функційну специфіку в жанрових різновидах конфесійного стилю.

В українській мовній картині світу концептосфера *Бог* є предметом концептуально-семіотичного осмислення в дисертаційній роботі П. Мацьківа, у якій дослідник здійснив порівняльно-історичний аналіз інтерпретації біблійного, фольклорного та лінгвістичного дискурсів щодо виявлення архетипних, прототипних, стереотипних, символічних й асоціативних значень.

Універсальні культурні біблійні концепти, зокрема й бібліоніми, як важливі сегменти мовної картини світу українців, потребують системного дослідження в лінгвоукраїністиці. Бібліоніми є одним із важливих засобів вербалізації мовної картини світу, оскільки репрезентують різноманіття властивостей, рис, ознак довкілля й духовного світу індивіда. Саме тому потребують системного лінгвістичного осмислення такі концепти Святого Письма як культурно значущі пріоритетні поняття національної самосвідомості. Доцільним є окреслення кола тих референтних, сигніфікативних та асоціативних сегментів, які українці вербалізують засобами релігійної концептосфери, що посприяє уточненню значення Біблії для соціальної діяльності спільноти та з'ясуванню специфіки українського світосприйняття. У цьому і вбачаємо актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є аналіз лінгвокультурологічних особливостей вербалізації опозицій Каїн – Абель, Христос – Іуда як домінантних морально-етичних бінарм.

Окреслена мета зумовлює розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати потрактування поняття "концепт" у сучасній лінгвокультурології;

2) визначити умови концептуалізації й категоризації окреслених біблійних антропонімів;

3) проаналізувати дуалістичні основні концепти Авель – Каїн, Христос – Іуда як репрезентанти найвищих цінностей людства.

Конкретизатором концептуальної картини світу як психологічного відповідника реальної дійсності індивіда чи певної спільноти є мовна картина світу, оскільки саме завдяки вербалізації домінантного поняття концепти стають складовою індивідуального чи колективного людського досвіду. Т. Космеда, зокрема, визначає концепт як “згусток певної культурно-національної інформації, що зафіксований у мові” [10, 166]. Отже, мовна картина світу – це членування предметного й поняттєвого світу засобами мови – словниковими та граматичними одиницями [6, 93].

У сучасному мовознавстві окреслено кілька потрактувань поняття концепт, наразі, у лінвокультурології його експлікують, зазвичай, як культурно-знакову й культурно усвідомлену одиницю (А. Вежбицька, І. Голубовська, В. Карасик, В. Маслова, Т. Радзівська, О. Тищенко та ін.), у когнітивній лінгвістиці превалюють такі механізми аналізу інформації щодо концепту, за яких культурна домінанта іноді може бути відсутньою (С. Жаботинська, О. Кубрякова, О. Селіванова, В. Телія та ін.).

На сьогодні в лінгвоукраїністиці спостерігаємо актуалізацію питань щодо цілісного осмислення співвідношення мови й мислення, мови й культури, яке, насамперед, передбачає з’ясування механізмів відображення в мові позамовної дійсності, знань про світ, а також є підґрунтям формування мовної й концептуальної картин світу.

Найважливішими процесами пізнавальної діяльності вважають концептуалізацію й категоризацію. У лінгвокультурології концепт, зазвичай, кваліфікують як “ментальну одиницю, підґрунтям якої є поняттєво-ціннісна ознака” [7, 96]. Концептуальна картина світу оперує поняттями концепт, реалізуючи дві найважливіші функції: інтерпретативну (забезпечує світосприйняття) та регулятивну (є універсальним орієнтиром у світі) [15, 25].

За спостереженнями Д. Лихачова, “чим багатша національна культура, її фольклор, література, наука, історичний досвід, релігія, тим багатша концептосфера народу” [12, 280–287]. Остання корелює з поняттям менталітет: концептосфера – це сфера знань народу, а пізнавальна діяльність є механізмом забезпечення їх формування; менталітет же є особливим способом усвідомлення буття, зумовленим сукупністю стереотипів свідомості. Вочевидь, національний менталітет маркує спосіб сприйняття дійсності, спричинений сукупністю когнітивних етнічних стереотипів. Образно-схематичні, пропозиційні, метафоричні, метонімічні й символічні – це ті когнітивні моделі, що структурують ментальні простори.

Отже, дослідники вважають концептом одиницю колективної свідомості, вербалізовану в мові й марковану етнокультурною специфікою. Саме ці ознаки розмежовують концепт і поняття та значення. У такому потрактуванні концепт – основна одиниця лінгвокультурології.

На етнокультурному змісті концепту акцентує В. Жайворонок [5, 51–53], виокремлюючи такі його складові, як образність і символізм – довершені координати національно-культурного світосприйняття. Проте деякі мовознавці стверджують, що концептосферу формують лише ті семантичні утворення, що є домінуючими щодо розуміння національного менталітету як специфічних рис її носіїв [4, 39]. Такий підхід корелює з явищем прецедентності, об'єктивованої концептом, денотатом якого є максимально конкретний просторово-часовий сегмент дійсності. Окреслений денотат транслює загальні знання про ці національно й культурно значущі сегменти буття. На думку О. Тищенка, “сама мова структурує й організовує концептуальний апарат людини, що становить складну репрезентативну систему, яка реалізується через певну комбінаторику смислів, кодується тими чи тими концептуальними єдностями” [16, 23].

Існує чимало прийомів побудови лінгвокультурних концептів. Будь-який концепт може бути вербалізований мовними одиницями різних рівнів: лексемами, фразеологізмами, словосполученнями або реченнями. Діахронія певного знакового утворення як фрагмента картини світу уможлиблює набуття такими мовними одиницями концептуального значення за умови динаміки ціннісних парадигм.

Концепт – це не лише лексичне значення слова, йому притаманні, крім лексико-семантичних варіантів та їх окремих складових з концептуальними ознаками, ще й інші ознаки, а саме: загальнонаціональні, універсальні, марковані власним досвідом чи індивідуальними уявленнями. Тобто в концепті закодована генетична, історична, культурологічна пам'ять соціуму.

В. Кононенко вважає, що одним із шляхів розкриття змісту концепту є осмислення його внутрішньої форми, а через неї пізнання його позиції в ланцюжку таких співвідношень, як: слово – поняття – образ – символ [9, 248]. У концептах виокремлюють предметні, поняттєві, асоціативні, образні, символічні та ціннісно-оцінні компоненти. Бібліоніми як особливі символи відіграють неабияку роль у національній концептосфері, основними принципами їх упорядкування є протиставлення й бінарність. Кожен символ Святого Писання є значущим, а символічні бібліоніми, зазвичай, є біполярними: марковані добром чи злом (Богом чи Сатаною). Отже, релігійним концептам притаманний високий рівень світоглядного консерватизму. Дуалістичні основні концепти *Авель – Каїн*, *Христос – Іуда* репрезентують найвищі цінності людства, у яких сконцентровано онтологічну, релігійну та духовну константи індивіда й соціуму. Емоційно-оцінна складова значень окреслених одиниць зумовлена ієрархією християнських цінностей, водночас, аксіологічна система оцінювання виокремлює дві протилежні конотативно-марковані семантичні зони (*Авель – Христос (+)*, *Каїн – Іуда (-)*), зумовлені високими духовними істинами, що передбачає емотивне сприйняття світу.

Процес збагачення семантичного потенціалу є поступовим, і як результат усвідомлення спостерігаємо розширення площини концептуального й денотативного змісту антропоніма, що і є умовою його фразеологізації. Власна назва як ім'я концепту стає певним інформаційним кодом значущого явища,

залучаючи знання про нього до концептосфери національної мови. Отже, бібліонім як текстовий код, зазвичай, є водночас репрезентантом та ім'ям-концептом.

В українській мові формування окреслених концептів зумовлене переосмисленням значень, наприклад: *Каїн* – символ братовбивці, злочинця, недолюдка; *Авель* – символ невинної жертви; *Ісус Христос* – символ добровільної жертви в ім'я спасіння людства; *Іуда* – символ зради. Такі символічні моделі актуалізують прототипні ситуації і є трансляторами знань про світ. Хоча етимологія номінації *Каїн* має нейтральний денотат, але існує кілька версій: 1) походить від арамейського й арабського кореня *qjn*, що означає “кувати” [14, 607]; 2) в ефіопській “Книзі Адама” номен *Каїн* походить від дієслова *qinne* – заздрити, ревнувати [14, 266]; 3) від єврейського слова *qānā* – “набувати” або “придбати”, що й зумовлює поширену етимологію імені первістка Адама [14, 172]. Саме потрактування імені як *заздрість*, *ревнощі* психологічно точно характеризує поведінку *Каїна* й стає самостійною формантою. Традиційно в історії людства братовбивство вважали найстрашнішим гріхом, тому ім'я *Каїн* стало узагальненою номінацією: злочинець, братовбивця, недолюдок. До злочину, описаного у Книзі Буття : 4, спонукала заздрість – одна з найстрашніших людських вад, що є однією з причин одвічного конфлікту добра і зла. Жертва *Каїна* була уособленням його духовної неповноцінності, лукавства, а жертва *Авеля* – поцінована Богом як досконалість, праведність: “*Вірою Авель приніс Богові жертву кращу, як Каїн; нею засвідчений був, що він праведний, як Бог свідчив про дари його; нею, і вмерши, він ще промовляє*” (Євреїв 11:4).

Тяжкий злочин *Каїна* набув свого завершення під час розп'яття *Ісуса Христа*, яке символізує голос очисної крові *Ісуса*: “*І до посередника Нового Заповіту – до Ісуса, і до покроплення крові, що краще промовляє, як Авелева*” (Євреям 12:24). Пролита кров *Ісуса Христа* – символічна плата за людські гріхи в ім'я їхнього спасіння. Отже, прокляття, наслане на *Каїна* і його рід, не стосуються людей, що розп'яли *Ісуса*. Бог дарує їм прощення.

Вчинок *Каїна* є символом зла: “*Горе їм, бо пішли вони дорогою Каїноюю*” (Юди 1:11) і попередженням про наслідки ненависті, безвір'я, вбивства – жорстокого регулятора взаємин між людьми.

Етимологія імені *Авель* непрозора. Єврейське слово *hevel* виводять з акадського – “син” або з єврейського “дихання” [14, 25]. К. Костів акцентує на багатозначності антропоніма *Авель*: “пастух, син, віддих, подух, пара, туман, туманний, сумовитий, сумний, хвилевий або тимчасовий” і зазначає, що “сучасна наука заперечує думку щодо походження цього імені від слів “марнота”, “нікчемність” або “порожність” [11, 12]. У Новому Заповіті *Авель* є символом віри, праведності, його названо першим героєм віри й першим мучеником (Євреям 11:4, Матвія 23:25; 1 Івана 3:12). За християнською традицією прообразом *Ісуса Христа* вважають *Авеля*, що уособлює внутрішній світ людини, який акумулював стійку віру в Бога, любов до Нього, праведність, бажання відмежуватися від гріха. Ім'я *Ісус* є фонетичним варіантом єврейського імені *Iyeshua* (“Господь є спасіння”) [17, 389]. Саме таке ім'я дав Мойсей Осії, сину Навина (*Ісус Навин*), якого Бог

призначив спадкоємцем Мойсея для введення Богообраного народу в Обіцяну Землю. Ісус Навин здійснив обітницю, яку давав Богові, відвоювавши у хананеян землю, поділивши її між ізраїльським народом. Діяння Ісуса Навина стали початком тривалої історії спасіння (Дії 7:45). Земля Обіцяна була лише засобом, а не кінцевою метою, прообразом спокою, а не істинним спокоєм.

Проте концептуалізувався цей антропонім на позначення саме Ісуса – Сина Божого, який заради спокути людських гріхів добровільно прийняв страшну смерть. Христос – пізніше, друге його ім'я – позначає довільний грецький переклад слова “помазаник”, “той, хто помазаний миром (на царствування)” [8, 234].

Основною ознакою українського релігійного й національного світогляду є його “христоцентричність”, що й має втілення в концептосфері етносу. “Пошук “внутрішньої трансценденції” для українця – це, насамперед, християнська віра,” – констатує В. Янів [19, 181]. Релігійний культ жертви і, зокрема, ягня “без вади” (Вихід 12:5), втілювався в ідею хресної смерті Спасителя, що семантично трансформована в концепцію вселенського виправдання, відкуплення людства. Номінація Ісус Христос маніфестує семи “чистота”, “досконалість”, “добровільна жертвність”, “невинність” та “святість”, а його розп'яття є важливою ідейною домінантою Нового Заповіту, завершеною й досконалою через свою вселенську дієвість, і “нівелює” всі численні жертвоприношення Старого Заповіту. Номен Христос потрактовано “за концепцією Боголюдини, покликаної конструктивно розв'язати проблему дихотомії людини й Бога” [18, 149]. Оскільки фразеологізми є одним із основних репрезентантів концептів, то можна констатувати найбільшу кількість сталих сполук з цим біблійним, утворених при концептуалізації (явлення Христа народові, друге пришествя Христа на землю, як у Христа за пазухою, Христом Богом тебе прошу, мати Христа в душі, дайте, ради Христа! тощо).

У Біблії ім'ям Іуда (івр. *יְהוּדָא*, грец. *Ιούδας* позначає “хвала Господу”, “хвала Ієгові” [14, 580]) номіновані різні особи, зокрема, такі найбільш значущі у біблійному контексті: 1) це син старозавітного Іакова, родоначальника іудеїв; 2) Іуда Іскаріот – один із апостолів і учнів Ісуса Христа; 3) автор Соборного послання в Новому Заповіті (варіант імені Юда як номінації ще одного апостола, аби читачі його не сплутували з попереднім).

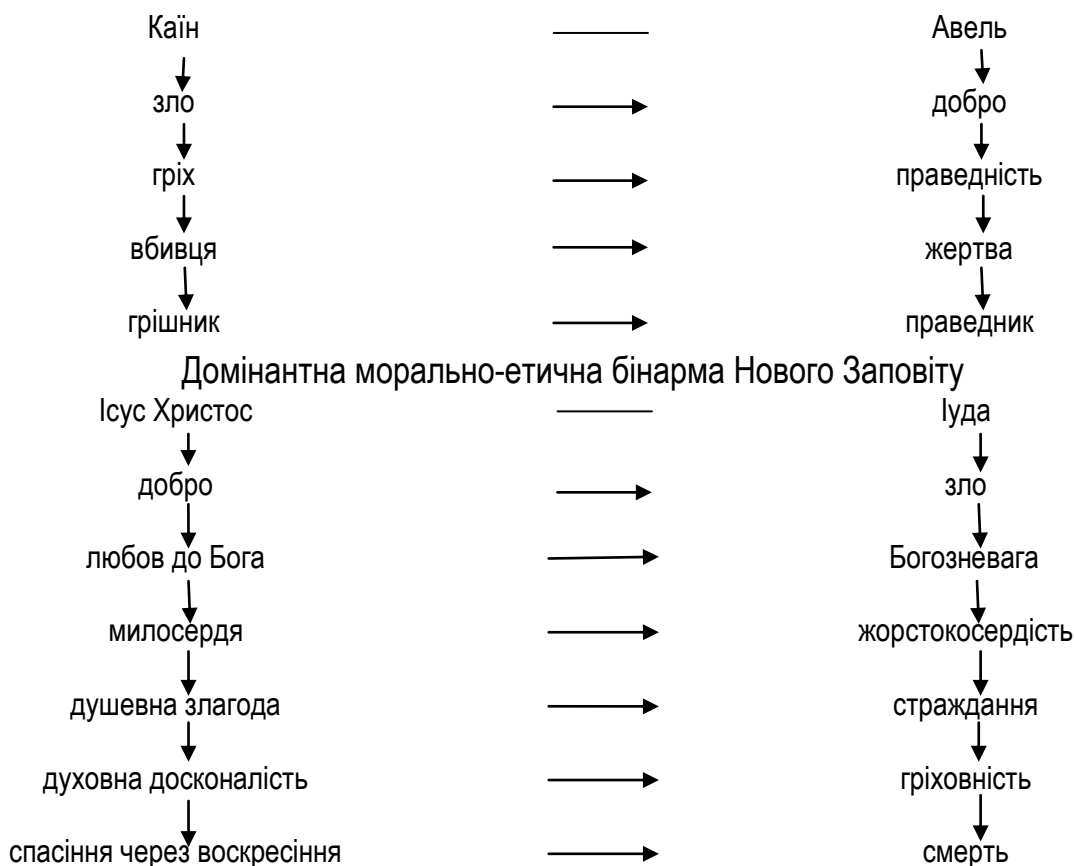
Носієві української мови без достатніх фонових знань Біблії номен Іуда не є мотивованим семантикою “засновник іудеїв, “автор Соборного послання”, їх образи нівелює негативна конотація денотата Іуда Іскаріот, ім'я якого символізує біблійний сюжетний конфлікт і, насамперед, його морально-етичне потрактування. Ім'я одного із дванадцяти учнів Христа є символом зради, за яку Іуда отримав тридцять срібних, вказавши першосвященикам на свого вчителя, поцілувавши його. Поцілунок Іуди – власне і є символічним актом зради за хабар лише у тридцять срібних. Використання символіки Іуда у функції антономазії як маркера зрадників є найчастотнішим при самостійному функціонуванні цього біблійного. Зокрема, Іудою номінують як окрему особу, так й організації, що дозволяє констатувати наявність відтінку узагальнення для відтворення загальних владних

тенденції (дії корумпованих політиків є копіюванням поведінки Іуди Іскаріота, отже хабар – семантична трансформація біблійного фразеологізму “тридцять срібних”).

Отже, біблійні антропоніми зазнають семантичної трансформації й концептуалізації, залучаючись до процесу вторинної номінації, і починають функціонувати як апелятив. Символеми з негативною конотацією (*каїн й іуда*) перебувають вже на межі власних і загальних назв, уособлюючи зраду, підступність, жорстокість, гріх, зло. Художнє мовлення фіксує такий процес апелятивації. Порівняймо: *Продать когось – найлегший труд! Концепція ... іуд* (М. Данько); *Потвори, каїни, іуди, потвор ізратана сім'я, а чорна зносить течія за край зухвальства і облуди* (В. Стус). Частотне функціонування окреслених концептів у мовній картині світу можна пояснити морально-ціннісною біблійною інформацією, значним культурним тлом й усталеними конотаціями, що й зумовлює набуття власними назвами ознак семантично ємного засобу характеристики процесу символізації й актуалізації домінантних понять.

Отже, бібліоніми є репрезентантами унікальності національної мови, своєрідним мовним кодом гносеологічної інформації [3, 38], що й маніфестують аналізовані символеми, об'єднані в складну ієрархічну систему архетипних, асоціативних, прототипних, метафоричних, метонімічних та символічних значень, що формують семантичні дуальні опозиції у структурі концептосфери.

Реалії Старого Заповіту як “передвіщення” домінант Нового Заповіту

Отже, прецедентні імена Авель, Ісус Христос – Каїн, Іуда є культурно-маркованими в системі релігійних і духовних цінностей. Символеми *Авель*, *Ісус* є уособленням ідеальних сутностей і максим на відміну від бібліонімів *Каїн*, *Іуда*,

категоризуючись у бінарних позиціях концептосфери в українській мовній картині світу. Аналізовані антропоніми відіграють неабияку роль у концептуалізації логічного й емоційного світосприйняття, а засобом оформлення змісту такого концепту є мовна система.

Подібні дослідження вважаємо перспективними, особливо для сучасного соціуму, духовно збайдужілого, зокрема й до релігійних моральних настанов, адже абсолютний нігілізм призводить до деградації суспільства. Більш докладного аналізу потребують власне процеси переходу посесивних ад'єктонімів до апелятивів.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [переклад І. Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття : семантико-стилістичний аспект : дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 “Українська мова” / Ю. І. Браїлко. – Київ, 2005. – 218 с.
3. Бучко Д. Спільне та відмінне в номінації об'єктів на апелятивному та онімному рівнях / Д. Бучко // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 35–38.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 236 с.
5. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
6. Єрмоленко С. Я. Українська мова : [короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Коваль А. П. Спочатку було слово / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 311 с.
9. Кононенко В. Смысловая структура концепту / В. Кононенко // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 248–250.
10. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2000. – 350 с.
11. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / К. Костів. – К. : Україна, 1982. – 426 с.
12. Лихачов Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачов // Русская словесность : от теории словесности к структуре текста : [антология / под ред. В. А. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
13. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу : біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : дис. ... д. філол. н. : 10.02.01 “Українська мова” / П. В. Мацьків. – К., 2008. – 368 с.
14. Мифы народов мира : [энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С. А. Токарев]. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 672 с.
15. Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира / [под ред. Б. А. Серебренникова, Е. С. Кубряковой, В. И. Поставалова]. – М. : Наука, 1980. – 216 с.
16. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко. – К. : КДЛУ, 2000. – 236 с.
17. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
18. Хатимов Н. Философия человека / Н. Хатимов. – К. : Наук. думка, 1985. – 228 с.

19. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Релігія в житті українського народу. – Мюнхен ; Рим ; Париж, 1966. – Т. 181. – С. 181–200.

Анотація

У статті здійснено аналіз лінгвокультурологічних особливостей вербалізації опозицій Каїн – Авель, Христос – Іуда як домінуючих морально-етичних бінарм: з'ясовано трактування поняття “концепт” у сучасній лінгвокультурології; визначено умови концептуалізації й категоризації окреслених біблійних антропонімів.

Ключові слова: Біблія, концепт, денотат, конотація, символема, антропонім.

Аннотация

В статье проанализированы лингвокультурологические особенности вербализации оппозиций Каин – Авель, Христос – Иуда в качестве доминантных морально-этических бинарм Ветхого и Нового Заветов: уточнено понятие “концепт” в современной лингвокультурологии, определены условия концептуализации и категоризации определенных библейских антропонимов.

Ключевые слова: Библия, концепт, денотат, коннотация, символема, антропоним.

Summary

The linguistic and cultural features of verbalization of oppositions Cain – Abel, Christ – Judas as the dominant ethical binarms are analyzed in the article. The correctly interpreting the term “concept” in modern linguistic culturology and conditions of the conceptualization and categorization of outlined biblical anthroponyms are defined too.

Keywords: Bible, concept, denotatum, connotation, symboleme, anthroponym.

УДК 81'255.2:6.81'366

Ткачик О. В.,
кандидат філологічних наук,
Булда Н. В.,
магістрантка,
Національний технічний університет України “КПІ”

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ МЕТАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В РОМАНІ СЮЗАН КОЛЛІНЗ “ГОЛОДНІ ІГРИ”

Метою статті є характеристика метафори в системі когнітивної парадигми та структурно-семантичний аналіз метафоричних конструкцій у дзеркалі художньої літератури. Відповідно до мети статті передбачається виконання наступних завдань:

- з'ясувати сутність поняття метафори як з точки зору традиційного підходу, так і когнітивного підходу;
- розглянути структурно-семантичний аналіз метафоричних конструкцій;
- виявлення закономірностей семантичних переносів;
- визначити роль метафори у відображенні образного мислення народу.

Лексика як система, яка репрезентує систематизовану дійсність, достатньо повно описана в окремих фрагментах лексичної системи, до якої належать метафори. Тому стаття присвячена розгляду і уточненню системного характеру метафори, зокрема на прикладах роману Сюзан Коллінз “Голодні ігри”, в якому аналізується структурно-семантичний аналіз когнітивних метафор.